

Election Promises, Government Limitations, and Political Protests in Iran Case study: Rouhani's Second Government (August 2016-September 2017)

Abolfazl Delavari

Associate professor, Department of Political Science, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

Mohammad Rahbari*

PhD Student, Political Science, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

Abstract

Hassan Rouhani's victory in the 12th term of the presidential elections, with a significant increase in votes compared to his first term, raised expectations that his second government with its high social support and political support would be able to fulfill its promises. However, his second term faced growing disappointments and pessimism among the general public and even among his own supporters from the early days. The continuous decline in popularity and acceptance of Rouhani's government became evident during the spring and summer of 2018, including a wide range of his electoral supporters. This article aims to explore the factors behind this situation and its consequences. Using an expanded model of the "relative deprivation" theory, which includes progressive deprivation, negative political culture, and political opportunities in both real and virtual domains, we analyze the factors that led to the decline of the government's social capital and the emergence of discontent and social protests.

This research employs a combination of quantitative and qualitative methods. The study examines the political, economic, and social dimensions of the research's subject using documentary data. One aspect focuses on evaluating Rouhani's key promises during his election campaign and the level of expectations generated among his supporters and the general public. Simultaneously, the government's ability to meet these expectations is assessed by analyzing variables such as inflation, poverty, unemployment, and social satisfaction within the first year of the government's tenure. This analysis aims to identify and measure the extent of the gap between expectations and facilities. Another aspect of the research utilizes big data from the internet, specifically the content and interactions on Twitter and

* Corresponding Author: mo_rahbari@atu.ac.ir

How to Cite: Delavari, A., & Rahbari, M. (2023). Election Promises, Government Limitations, and Political Protests in Iran Case study: Rouhani's Second Government (August 2016-September 2017). *State Studies*, 9(34), 179-214. doi: 10.22054/TSSQ.2023.54080.978

Telegram in the first year of the second Rouhani government. By studying these data, the research investigates changes in political trust and its relation to occurrence of political protests.

The findings indicate that Hassan Rouhani's promises, including the eradication of absolute poverty, reducing inflation, creating job opportunities, strengthening internet infrastructure and developing businesses based on it, implementing the Charter of Citizen Rights, providing comprehensive support for public and private media, expanding and fortifying civil institutions, pursuing a more open political environment, lifting non-nuclear sanctions, and allowing women to attend stadiums, surpassed the expectations set by himself.

However, the capabilities of his government were reduced. The "questionable composition of Rouhani's cabinet," the persistence of social restrictions on women, increasing internet filtering and restrictions, tightening controls on civil organizations, encountering obstacles in foreign policy, inefficiency in managing economic disruptions, rising inflation and currency rates, growing unemployment, and the worsening of poverty were all indicators of the Rouhani government's failure to deliver on its promises.

The combination of these factors resulted in the emergence of political protests. Initially, the protests were initiated by a segment of Rouhani's supporters, particularly critical students, who opposed the appointment of the Minister of Science. Subsequently, in the fall of 2017, protest rallies erupted in various cities following the revelation of the pension fund crisis. However, in January 2018, the protests changed a significant shift in terms of content, intensity, and scope. Within a span of two to three days, more than 70 cities witnessed simultaneous protests, with slogans shifting from livelihood issues and financial corruption to broader political themes. The protests were directed at the entire political structure, high-ranking institutions, and prominent figures within the country. These street disturbances continued in the following months until August 2018.

During the timeframe analyzed in the article, social media, particularly Twitter and Telegram, played a prominent role as platforms for expressing dissatisfaction and protest, surpassing traditional spaces such as squares, streets, and factories. The data collected from Iranian users in these social media during three specific periods of the study (July 31st and August 1st, 2018; August 15th and 16th, 2018; and September 6th and 7th, 2018) provides clear evidence of this trend.

The data reveals that a significant portion of the discussions in social media during those three periods revolved around disappointment with the president and a lack of trust in the government, particularly among his former supporters. Initially, this disappointment was prominent on the Twitter, which was more popular among opposition groups or radical critics of Rouhani. However, it quickly spread to the Telegram, which was predominantly used by supporters or moderate internal critics of Rouhani. Additionally, a substantial amount of the content shared in social media during those periods consisted of mockery and insults against him.

The research findings indicate that the progress made during the first year of Rouhani's second term as president (from late August 2017 to early

September 2018) contradicted the growing expectations set by his electoral promises and program. These promises aimed to improve the domestic and foreign situation compared to his first term. However, in the initial months and throughout the first year of his presidency, most of these promises remained unfulfilled. This created a perception among the public and even a significant portion of his supporters that the country's situation and the success of Rouhani's government had significantly deteriorated since his first term. The data from cyberspace reveals that the unfulfilled promises of the president resulted in a sense of relative deprivation, leading to mistrust, frustration, discontent, aggression, and even violence towards the government.

In the latter half of 2018, despite several speeches and viewpoints announced by Rouhani, there was minimal reaction observed in the social media. In the later stages of 2018, the #Rouhani hashtag did not trend anymore, even for critical purposes. This decline in attacks on Rouhani during the second half of the year should not be interpreted as a shift in public attitudes towards his government becoming positive. Instead, it reflected a growing disappointment with the government's performance. In other words, people's frustration with the government led to a disillusionment with criticizing it. This level of despair signified a deepening dissatisfaction and laid the groundwork for subsequent waves of intense political protests. The impact of this situation became evident in the following months, marked by a series of significant political protests triggered by events such as the March 2019 floods, the November increase in gasoline prices and protests afterwards, the January downing of the Ukrainian plane in 2020, and ultimately culminating in a sharp decline in participation in the March elections of the same year.

Keywords: Rouhani's second Government, Election Promises, Rising Expectations, Progressive Deprivation, Political Protests.

وعده‌های انتخاباتی، محدودیت‌های دولت و اعتراضات سیاسی در ایران؛ مطالعه موردی نخستین سال دولت دوم روحانی (مرداد ۱۳۹۶ تا مرداد ۱۳۹۷)

ابوالفضل دلاوری دانشیار علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

محمد رهبری * دانشجوی دکتری علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

چکیده

وعده‌ها و برنامه‌های اعلامی حسن روحانی در انتخابات دوازدهمین دوره ریاست جمهوری، انتظارات زیادی، به‌ویژه در میان حامیانش ایجاد کرد. باوجود این، پس از پیروزی، او خیلی زود با سرخوردگی بسیاری از حامیان و نارضایتی بسیاری از گروه‌های اجتماعی روبرو شد. پرسش این است که این وضعیت چگونه و در اثر چه عواملی ایجاد شد و چه پیامدهایی داشت. در این مقاله بر اساس مدلی بسط یافته از نظریه «محرومت نسبی» و با کاوش در داده‌های موجود در فضای مجازی در کنار داده‌های اسنادی به این پرسش پاسخ داده شده است. یافته‌های مقاله نشان داد دولت دوم روحانی از یک سو حجم بالایی از انتظارات و مطالبات را ایجاد کرده بود و از سوی دیگر از همان نخستین روزهای استقرار خود با محدودیت‌های فزاینده‌ای برای تحقق این انتظارات و مطالبات روبرو شد. این محدودیت‌ها از متغیرهای متعددی ناشی می‌شد. فشار فزاینده نیروها و نهادهای تحت کنترل جناح رقیب در چینش کابینه، خروج آمریکا از برجام و تشدید تحریم‌ها و سیاست‌های نامنسجم و گاه متناقض خود دولت به‌ویژه در زمینه‌های پولی-مالی و بودجه‌ریزی از مهم‌ترین این متغیرها بودند. این عوامل باعث تعمیق بحران اقتصادی، افزایش تورم، بیکاری و فقر و نگرانی طبقات پایین و متوسط شد. این وضعیت، زنجیره‌ای از اعتراضات اجتماعی و سیاسی را در عرصه واقعی و فضاهای مجازی به‌ویژه از دی‌ماه ۹۶ تا مردادماه ۹۷ برانگیخت. این اعتراضات گرچه سرکوب شد یا فروکش کرد اما بی‌اعتمادی سیاسی و ناامیدی شدیدی را در میان گروه‌های مختلف نسبت به توانایی دولت روحانی ایجاد کرد.

مقاله حاضر برگرفته از رساله دکتری رشته علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبائی است.

* نویسنده مسئول: mo_rahbari@atu.ac.ir

ابوالفضل دلاوری و محمد رهبری | ۱۸۳ |

واژگان کلیدی: دولت دوم روحانی، وعده‌های انتخاباتی، انتظارات فراینده، محرومیت تصاعدی،
اعتراضات سیاسی.

مقدمه

پیروزی قاطع حسن روحانی در دوازدهمین دوره انتخابات ریاست جمهوری در ۲۹ اردیبهشت ۱۳۹۶ با بیش از بیست و سه میلیون و شش صد هزار رأی (۵ میلیون رأی بیش از دوره اول ایشان)، این انتظار را ایجاد کرده بود که دولت دوم با پشتوانه اجتماعی و حمایت سیاسی بالایش بتواند وعده‌هایش را تا حدود زیادی محقق سازد. اما دولت دوم او از همان نخستین روزها با ناامیدی‌ها و بدبینی‌های فزاینده‌ای در میان عموم مردم و بخش بزرگی از حامیانش روبرو شد. نارضایتی تشکل‌ها و شخصیت‌های اصلاح طلب حامی روحانی از چپ‌نشین کابینه در شهریور ۱۳۹۶، راه افتادن کمپین موسوم به «ما پشیمانیم» از سوی برخی از نیروهای اجتماعی و فرهنگی در اواخر پاییز همان سال و ناآرامی‌های خشونت‌آمیزی که در اوایل دی‌ماه همان سال بخش بزرگی از کشور را فراگرفت و با شعارهای شدیدی علیه دولت روحانی همراه بود به خوبی این وضعیت را نشان داد. شواهد میدانی و رسانه‌ای در بهار و تابستان ۱۳۹۷ نیز نشان‌دهنده ریزش مداوم محبوبیت و مقبولیت دولت روحانی در میان مردم و از جمله طیف وسیعی از حامیان انتخاباتی او بود («مرعشی: محبوبیت روحانی به حداقل رسیده است»، ۱۳۹۶). این مقاله در پی پاسخ به این سؤال است که چه عواملی باعث شد تا در طول کمتر از یک سال چنین افت شدیدی در سرمایه اجتماعی و پایگاه حمایتی دولت رقم بخورد؟

پیشینه پژوهش

در میان پژوهش‌های موجود درباره تعارضات و منازعات سیاسی در ایران فقط تعداد معدودی به صورت مستقیم و اختصاصی به دوره و مسئله مورد نظر این مقاله پرداخته‌اند. نوروز پور (۱۳۹۸) در تحلیل ریشه‌های اعتراضات دی‌ماه ۱۳۹۶، با انجام مصاحبه عمیق با معترضان، سه عامل «ناامیدی از حسن روحانی»، «تجربه سقوط آزاد اقتصادی» و «ناامیدی از روند اصلاحات» را به عنوان مهم‌ترین عوامل انگیزشی معترضان عنوان کرده است. او همچنین محرومیت نسبی را یکی از عوامل ذهنی و فرهنگی مؤثر در شکل‌گیری اعتراضات در سال ۱۳۹۶ قلمداد کرده است. باین حال در تحلیل نهایی، احساس تبعیض و تحقیر را مهم‌ترین

عامل در ایجاد این اعتراضات دانسته است. ابراهیم حاجیانی و همکاران (۱۳۹۷) نیز در تبیین عوامل مؤثر در شکل‌گیری اعتراضات سال ۱۳۹۶ به احساس محرومیت نسبی اشاره کرده‌اند. میرید و واعظی نژاد (۱۳۹۵) در مقاله خود با عنوان «تبیین روندهای انتخابات ریاست جمهوری یازدهم با استفاده از تئوری محرومیت نسبی» از این تئوری در راستای تبیین عوامل پیروزی حسن روحانی در انتخابات ریاست جمهوری سال ۱۳۹۲ استفاده کرده‌اند. آن‌ها نشان می‌دهند که عواملی نظیر گسترش جامعه دانشگاهی و نارضایتی این گروه از عملکرد دولت احمدی‌نژاد، شکل‌گیری شکاف طبقاتی ناشی از اختلاف فاحش درآمدها، افزایش تورم و بیکاری، موجد احساس محرومیت نسبی و سرخوردگی در میان گروه‌های مختلف اجتماعی و رأی آن‌ها به نامزدهایی شد که خود را نماد تغییر معرفی می‌کرد.

سیف‌زاده و گلپایگانی (۱۳۸۸) در بررسی عوامل مؤثر بر نتایج انتخابات دوم خرداد ۱۳۷۶ نشان می‌دهند که نارضایتی اجتماعی و ادراک محرومیت نسبی از سوی بخش بزرگی از مردم موجب شد تا آرای خاموش جلب لحن انتقادی و گرایش اصلاح‌طلبانه سید محمد خاتمی شود. آن‌ها پنج عامل زیر را در تقویت احساس نابرابری و گرایش مردم به خاتمی مهم می‌شمارند: ۱- توسعه آموزش و افزایش امکان ادراک نابرابری، ۲- عدم توازن میان درآمدها و هزینه‌ها ۳- توزیع نابرابر در آمد سرانه و ظهور انتظارات جدید، ۴- افزایش تورم و سرخوردگی اقتصادی ۵- افزایش بیکاری و تشدید محرومیت در میان طبقات پائین.

محسنی تبریزی و صداقتی فرد (۱۳۹۰) در پژوهشی نشان داده‌اند که بی‌تفاوتی اجتماعی رابطه معناداری با متغیرهای آنومی، اعتماد اجتماعی، اثربخشی اجتماعی، رضایت اجتماعی، محرومیت نسبی، فردگرایی، تحلیل هزینه-پاداش و التزام مدنی دارد. در میان این متغیرها، محرومیت نسبی یکی از متغیرهایی است که نوسان آن منجر به تغییراتی در بی‌تفاوتی اجتماعی شده است. آن‌ها در این پژوهش نتیجه گرفته‌اند که احساس محرومیت نسبی در واقع واکنشی به شرایط اجتماعی و ساختارهای اجتماعی-اقتصادی نامطلوب هم هست.

سید امامی و منتظری مقدم (۱۳۹۱) بر مبنای اجرای یک پیمایش در سطح دانشجویان دانشگاه‌های تهران احساس ناکارآمدی نهادهای سیاسی از سوی گروه‌های اجتماعی را عامل اصلی کاهش اعتماد سیاسی آن‌ها می‌دانند.

پژوهش‌های مورد اشاره، کم‌وبیش وزن بالایی را به تأثیر عملکرد دولت در ایجاد بی‌اعتمادی سیاسی و کاهش سرمایه اجتماعی دولت می‌دهند. مثلاً سید امامی و منتظری مقدم (۱۳۹۱) نشان می‌دهند که ادراک جامعه از عملکرد نهادهای دولتی در ایجاد اعتماد درون آن‌ها مؤثر است. این عملکرد، همان‌گونه که میربد و واعظی نژاد (۱۳۹۴) نشان داده‌اند، تحت تأثیر متغیرهای اقتصادی نظیر افزایش در آمد و شکاف طبقاتی است و سیف زاده و گلپایگانی (۱۳۸۸) نیز محرومیت نسبی را متأثر از افزایش تورم و سرخوردگی اقتصادی در کنار افزایش بیکاری دانسته‌اند. همچنین، محسنی تبریزی و صداقتی فرد (۱۳۹۰) نشان داده‌اند، احساس محرومیت نسبی می‌تواند منجر به بی‌تفاوتی اجتماعی شود. بنابراین احساس محرومیت نسبی نه تنها سرمایه اجتماعی دولت را کاهش می‌دهد، بلکه بی‌تفاوتی اجتماعی را نیز تقویت می‌کند. این نکته در برخی پژوهش‌های خارجی نیز دیده می‌شود. برای مثال، لوک کیلی (۲۰۰۷)، به این پرسش می‌پردازد که چرا علی‌رغم بهبود عملکرد دولت آمریکا در سه دهه پایانی سده بیستم، سطح اعتماد هیچ‌گاه به دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ نرسید. یافته‌های او بر اساس تحلیل آماری داده‌های موجود در بازه سال‌های ۱۹۶۰ تا ۲۰۰۰ بوده است. نتایج بررسی تجربی او نشان می‌دهد که عملکرد دولت و سرمایه اجتماعی هر دو در کاهش اعتماد به دولت مؤثر بوده است. کیلی نشان می‌دهد که عملکرد دولت رابطه مستقیم با اعتماد به دولت دارد اما سرمایه اجتماعی نیروی اثرگذارتری در کاهش اعتماد به دولت در طول چهل سال بوده است.

همان‌طور که مشاهده می‌شود پژوهش‌های مرتبط با ایران اولاً همگی به دوره‌های قبل از دوره مورد بررسی این مقاله مربوط‌اند. ثانیاً همه آن‌ها نظریه‌های محرومیت و اعتماد سیاسی را به صورت کلی به کار گرفته‌اند و تلاش چندانی برای بسط یا تطبیق این نظریه‌ها با شرایط ایران در آن‌ها دیده نمی‌شود. ثالثاً غالباً بر داده‌های محدود و گاه گزینشی استوارند و کمتر به صورت نظام‌مند به گردآوری و تحلیل داده‌های مربوطه پرداخته‌اند. این در حالی است که پژوهش پیش‌رو با تمرکز بر یک دوره کوتاه (یک‌ساله) اما پرفرازونشیب و مهم‌تر از آن با استفاده از روش داده کاوی بر اساس کلان داده‌های موجود در فضاهای مجازی از یک سو روندهای انتظارات و امکانات را در فضای سیاسی و اجتماعی ایران نشان دهد و از سوی

دیگر با سنجش ارزش‌ها، گرایش‌ها و ذهنیت‌های سیاسی کنشگران اجتماعی و سیاسی تغییرات مربوط به اعتماد سیاسی و ظرفیت‌های اعتراض را در این دوره کوتاه نشان دهد.

مبانی مفهومی و نظری پژوهش

اعتراضات سیاسی پدیده‌هایی پیچیده و چندبعدی هستند که معمولاً از یک یا چند زمینه اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و روانی سرچشمه می‌گیرند. همچنین این اعتراض‌ها صرف‌نظر از زمینه‌ها و متغیرهای دخیل در پیدایش، از لحاظ شکل‌های بروز و ظهور و فرایند و فرجامشان از متغیرهای متعددی تأثیر می‌پذیرند.

نظریه محرومیت نسبی و اعتراضات سیاسی

«تد رابرت گر» در آثار خود، به‌ویژه در کتاب «چرا انسان‌ها شورش می‌کنند» (گر، ۱۳۷۷) کوشیده است تعداد زیادی از زمینه‌ها و متغیرهای دخیل در پیدایش و بروز و ظهور اعتراضات سیاسی را نشان دهد. او نشان می‌دهد هرگاه افراد میان امکانات موجود و انتظارات ذهنی خود فاصله غیرقابل قبولی احساس کنند خود را محروم شده می‌پندارند. چنین افرادی تحت شرایط خاصی این آمادگی را دارند تا در مقابل هر فرد یا گروهی که آن را مسبب محرومیت خود می‌دانند دست به اعتراض و خشونت بزنند. شدت اعتراض و خشونت آنان نیز قبل از هر چیز بستگی به شدت و طول مدت محرومیتشان دارد هرچند از بسیاری دیگر از متغیرهای محیطی (اعم از فرهنگی و سیاسی) نیز تأثیر می‌پذیرد.

مفهوم محرومیت نسبی

مفهوم محرومیت نسبی بیش از آنکه نشان‌دهنده ابعاد عینی محرومیت باشد، بیانگر ابعاد ذهنی (ادراکی) آن است. به عبارت دیگر، آنچه در این نظریه اهمیت دارد، ادراک و احساسی است که افراد و گروه‌ها نسبت به موقعیت یا امکانات در دسترس خود دارند و نه وضعیت واقعی آن‌ها. طبعاً این ادراک و احساس بستگی زیادی به نسبت میان انتظارات ذهنی و امکانات عینی آنان دارد (گر، ۱۳۷۷: ۶۲-۵۳).

محرومیت نسبی در سه وضعیت زیر ظاهر می‌شود: نخست، وضعیتی که در آن انتظارات فرد ثابت است اما امکانات واقعی او کاهش می‌یابد. گر این وضعیت را «محرومیت کاهشی»^۱ می‌نامند. دوم، وضعیتی که در آن انتظارات فرد رو به فزونی دارد اما امکانات او ثابت می‌ماند. گر این وضعیت را «محرومیت افزایشی»^۲ می‌نامند. سوم، وضعیتی که در آن انتظارات روندی فزاینده ولی امکانات روندی کاهنده پیدا می‌کند. گر این وضعیت را «محرومیت تصاعدی»^۳ می‌نامند (گر، ۱۳۷۷: ۹۰-۷۹).

بنا به نوشته گر، محرومیت نسبی از یک سو با متغیرهایی که باعث برانگیختن و تشدید «انتظارات» می‌شوند (نظیر ظهور ارزش‌های جدید، وسایل ارتباط جمعی، ایدئولوژی‌های سیاسی و وعده‌های حکومت) و از سوی دیگر، با متغیرهایی که بر امکان پاسخ‌گویی به انتظارات دخیل هستند (نظیر منابع موجود، الگوی توزیع منابع و توانایی حکومت) ارتباط دارند. هرچه فاصله میان انتظارات و امکانات بیشتر شود، محرومیت نسبی شدیدتر خواهد بود (گر، ۱۳۷۷: ۲۲۷-۱۴۹).

محرومیت نسبی و اعتراضات سیاسی

به نوشته گر، هر چه شدت محرومیت نسبی بیشتر باشد، نارضایتی بیشتر و به تبع آن ظرفیت اعتراض و خشونت سیاسی بیشتر خواهد بود (گر، ۱۳۷۷: ۴۶۱-۴۷۵). البته او تصریح می‌کند که محرومیت نسبی به‌طور مستقیم منجر به اعتراض و خشونت سیاسی نمی‌شود؛ بلکه متغیرهای اجتماعی و سیاسی متعددی در این میان نقش‌آفرینی می‌کنند. گر، از میان متغیرهای اجتماعی بر دو متغیر تأکید می‌کند: نخست این که در جامعه مورد نظر، تا چه اندازه رفتارهای اعتراضی و خشونت‌آمیز هنجارمند و قابل قبول هستند. دوم این که چنین رفتارهایی تا چه اندازه کارآمد و سودمند تلقی می‌شوند (گر، ۱۳۷۸: ۲۷۹-۲۴۲). گر همچنین بر منابع قدرت طرفین درگیری (ناراضیان و دولت) تأکید می‌کند و میزان کنترل هر یک از آن‌ها بر نیروی

-
1. Decremental Deprivation
  2. Aspirational Deprivation
  3. Progressive Deprivation

اجبار را دارای نقش تعیین کننده‌ای در فرایند و فرجام خشونت سیاسی می‌داند (گر، ۱۳۷۷: ۳۹۷-۴۵۴).

بسط نظریه محرومیت نسبی

نظریه محرومیت نسبی به‌رغم این که در ادبیات علمی به‌عنوان یک نظریه روانشناسی اجتماعی تلقی می‌شود اما از متغیرهای اقتصادی، سیاسی و فرهنگی نیز غافل نیست و سعی می‌کند آن را در مدل تبیینی خود بگنجانند. باوجوداین، نظریه مزبور در دهه ۱۹۷۰ میلادی و بر اساس تجربیاتی که تا آن دوره در حیات سیاسی بشری رخ داده بود تنظیم شده است؛ بنابراین، به تنهایی قادر به تبیین همه ابعاد اعتراضات سیاسی به‌ویژه در دهه‌های اخیر نیست. در چند دهه اخیر دودسته از متغیرها نقش بیشتری پیدا کرده‌اند: نخست متغیرهای فرهنگی و دوم متغیرهای مرتبط با ارتباطات و به‌ویژه فناوری‌ها و رسانه‌های ارتباطی جدید نظیر اینترنت و تلفن‌های همراه و الگوهای جدید انتقال پیام. در ادامه می‌کوشیم با استفاده از برخی دیگر از نظریه‌های مرتبط با اعتراضات سیاسی چارچوب نظری پژوهش را تقویت کنیم.

فرهنگ شورشی و اعتراضات سیاسی

با توجه به تأکید گر بر متغیر هنجارمندی و سودمندی خشونت در تبدیل محرومیت نسبی به ظرفیت خشونت سیاسی، می‌توان توجه بیشتری به متغیرهای مرتبط با فرهنگ سیاسی داشت. آلموند و همکارانش فرهنگ سیاسی را شامل نگرش‌ها، ایستارها و الگوهای رفتار سیاسی حاکم در یک جامعه می‌دانند و بر این اساس، فرهنگ‌های سیاسی را به سه نوع محدود، تبعی و مشارکتی تقسیم می‌کنند. فرهنگ سیاسی محدود در جوامع ساده سنتی دیده می‌شود که مردمان آن هیچ اطلاعی از امور سیاسی ندارند و تأثیری هم بر عرصه سیاست باقی نمی‌گذارند. فرهنگ سیاسی تبعی در آن دسته از جوامع دیده می‌شود که سیاست امری متعلق به نخبگان حاکم است و مردم صرفاً پیرو این نخبگان هستند. نوع سوم فرهنگ سیاسی در جوامعی دیده می‌شود که عرصه سیاست مورد توجه گروه‌های مختلف اجتماعی است و این

گروه‌ها به شیوه‌های مختلفی در امور سیاسی مشارکت می‌کنند (Almond & Verba, 1963: 13-17 ; 117).

آلموند و همفکرانش، فرهنگ سیاسی مشارکتی را با توجه به تجربه دموکراسی‌های معاصر غربی بر اساس ارزش‌ها و هنجارها و رفتارهای نهادی نظیر تمایل به تحزب، انتخابات و رأی‌دهی مشخص می‌کنند اما برخی دیگر از صاحب‌نظران، مشارکت سیاسی را منحصر به رفتارهای نهادی نمی‌دانند و رفتارهای سیاسی غیر نهادی نظیر اعتراضات خیابانی، اعتصاب و کمپین‌های سیاسی را نیز در زمره مشارکت سیاسی قلمداد می‌کنند (Obershall, 1984). بر همین اساس، برخی صاحب‌نظران الگوهای اعتراض سیاسی را با توجه به فرهنگ سیاسی جوامع موردبررسی و طبقه‌بندی قرار داده‌اند. برای مثال «برتران بدیع» دو گونه اعتراض ایجابی (مطالباتی) و سلبی (شورش) را از یکدیگر تفکیک می‌کند. در اعتراض ایجابی افراد و گروه‌های اجتماعی اهداف و خواسته‌های مشخصی را در جریان اعتراضات خود دنبال می‌کنند. این نوع اعتراضات بیشتر در جوامعی دیده می‌شود که در نظام عقاید و اسطوره‌های بنیادین آن‌ها نوعی مقبولیت و مشروعیت برای نظم سیاسی وجود دارد. بدیع جوامع غربی را به دلیل آموزه‌های مسیحی و تفکیک امر سیاسی از امر دینی به این نوع فرهنگ سیاسی نزدیک می‌بیند. در اعتراضات سلبی معترضان به دنبال مطالبات مشخص و موردی نیستند بلکه تخطئه کارگزاران و دولتمردان یا تخریب کل نظم سیاسی را دنبال می‌کنند. به نظر بدیع این نوع اعتراضات بیشتر در جوامعی دیده می‌شود که طبق آموزه‌های فرهنگی و مذهبی آنان، نظم‌های سیاسی مستقر فاقد مشروعیت بنیادین هستند. او جوامع اسلامی، به‌ویژه شیعی، از جمله ایران را مصداقی از این فرهنگ سیاسی می‌شمرد (بدیع، ۱۳۸۰).

فرصت‌های سیاسی و اعتراضات سیاسی

اعتراضات سیاسی علاوه بر زمینه‌های روان‌شناختی، اجتماعی و فرهنگی نیازمند برخی متغیرهای سیاسی هم هستند. این متغیرها با عنوان «فرصت سیاسی» موردبررسی و بحث قرار گرفته‌اند. فرصت سیاسی شرایطی است که در آن امکان یا تمایل کنترل و سرکوب

اعتراضات از سوی دولت کاهش یافته باشد. به عبارت دیگر آنگاه که گروه‌های ناراضی احساس کنند که خطرات و هزینه‌های اعتراض سیاسی کمتر از قبل شده است، با احتمال بیشتری به عرصه اعتراضات عمومی و آشکار وارد خواهند شد (Tarrow, 1998:163). در این مورد نیز برخی صاحب‌نظران با تأکید بر ابعاد ذهنی و نه صرفاً عینی این فرصت‌ها از مفهوم «فرصت درک شده» سخن می‌گویند. منظور از فرصت درک شده تصویری است که ناراضیان از فرصت‌های موجود دارند و نه واقعیت این فرصت‌ها (Kurzman, 1996: 42-154; 43). اتفاقاً مفهوم فرصت درک شده با مفهوم محرومیت نسبی تناظر بیشتری دارد و می‌تواند به فهم بهتر اعتراضات سیاسی از منظر مختار این پژوهش کمک کند.

ارتباطات، رسانه‌های نوین و اعتراضات سیاسی

اطلاعات و ارتباطات اجتماعی نقش مهمی در پیدایش احساس محرومیت نسبی در میان افراد و گروه‌های اجتماعی دارد. یک فرد یا گروه اجتماعی زمانی احساس محرومیت نسبی می‌کند که از یک سو اطلاعاتی از وضعیت خود و دیگران داشته باشد و از سوی دیگر امکان ارتباط با دیگران و مقایسه وضعیت خود با آن‌ها را داشته باشد. در دو دهه اخیر به دنبال جهش فناوری‌های ارتباطی، گسترش اینترنت و ظهور شبکه‌های اجتماعی الگوهای انتشار اطلاعات و ارتباطات اجتماعی تحولات شگرفی به خود دیده است. «مانوئل کاستلز» که آثار اجتماعی و سیاسی این تحولات را بررسی کرده از ورود به دوره‌ای نوین در زندگی اجتماعی سخن می‌گوید که آن را جامعه شبکه‌ای می‌نامد. در چنین جامعه‌ای زمان و مکان بسیار فشرده می‌شوند و ارتباط و مبادله اطلاعات میان افراد از آن چنان سرعت و تنوعی برخوردار می‌شود که گویا همه افراد در هر زمانی به همه اطلاعات جاری در عرصه‌های محلی، ملی و جهانی دسترسی دارند. کاستلز بر این باور است که سیاست در جامعه شبکه‌ای بیش از هر زمان دیگری از انحصار و دایره تنگ نخبگان خارج می‌شود و بر بال رسانه‌ها از قلمروهای جغرافیایی و لایه‌های اجتماعی عبور می‌کند و به زندگی روزمره همگان وارد می‌شود (کاستلز، ۱۳۸۰: ۱۷-۱۸).

---

1. Perceived Opportunity

یکی از دستاوردهای فناوری‌های جدید ارتباطی، شکل‌گیری شبکه‌های اجتماعی مجازی است. این شبکه‌ها که در چند دهه اخیر در قالب‌هایی چون ایمیل، وب‌سایت، وبلاگ، فیس‌بوک، توئیتر، تلگرام، اینستاگرام، واتساپ و... ظاهر شده و توسعه یافته‌اند علاوه بر انتقال سریع اطلاعات، ارتباطات عمودی را شکسته و باعث شکل‌گیری روابط و تعاملات افقی در درون شبکه کم‌ویش وسیعی از کاربران می‌شوند. یکی از نتایج انتقال سریع اطلاعات و بیان متقابل نظرات کاربران در فضای مجازی، شکل‌گیری سریع آگاهی‌ها و احساسات مشترک در مورد موضوعات و مسائل سیاسی است. این رسانه‌ها با هم رسانی سریع اخبار، تحلیل‌ها و ارزش‌گذاری‌های سیاسی امکان بسیج احساسات و همسو کردن گفتارها و کنش‌های سیاسی را فراهم می‌کنند.

شبکه‌های اجتماعی مجازی علاوه بر تسهیل و تسریع مبادله اخبار و اطلاعات و شکل دادن به آگاهی‌ها و حساسیت‌های مشترک و ایجاد ارتباط و هماهنگی برای کنش‌های جمعی آن‌هم در مقیاس‌هایی وسیع، این ظرفیت را دارند که خود به میدان کنش سیاسی جمعی تبدیل شوند. برای مثال، اگر دیرزمانی اعتراضات سیاسی عمدتاً در قالب‌هایی چون اعتصابات، تجمع‌های میدانی یا تظاهرات خیابانی ظاهر می‌شدند امروزه در کنار قالب‌های پیشین، شاهد گونه‌های نوظهوری از این اعتراضات همچون راه انداختن «کمپین‌های اعتراضی» «طوفان توئیتری»^۱ یا «ترند سازی»^۲ و موضوعات و مسائل موردنظر معترضان در فضاهای مجازی هستیم. فضاها و شبکه‌های مجازی به عللی چون در دسترس بودن و کمتر قابل کنترل بودن، این امکان را فراهم می‌کنند که کاربران با صرف کمترین زمان و همچنین با تحمل کمترین هزینه سیاسی و امنیتی، در رویدادهای اعتراضی مورد اشاره مشارکت کنند. در هر صورت، این گونه‌های نوظهور اعتراضات سیاسی هم به‌طور مستقیم و هم از طریق انعکاس و بازنشرشان در دیگر رسانه‌ها و عرصه‌های عمومی به‌نوبه خود بر فضا، رویدادها و روندهای سیاسی تأثیر می‌گذارند (Margetts et al, 2016: 205-214).

---

1. Tweet storm
2. Trending

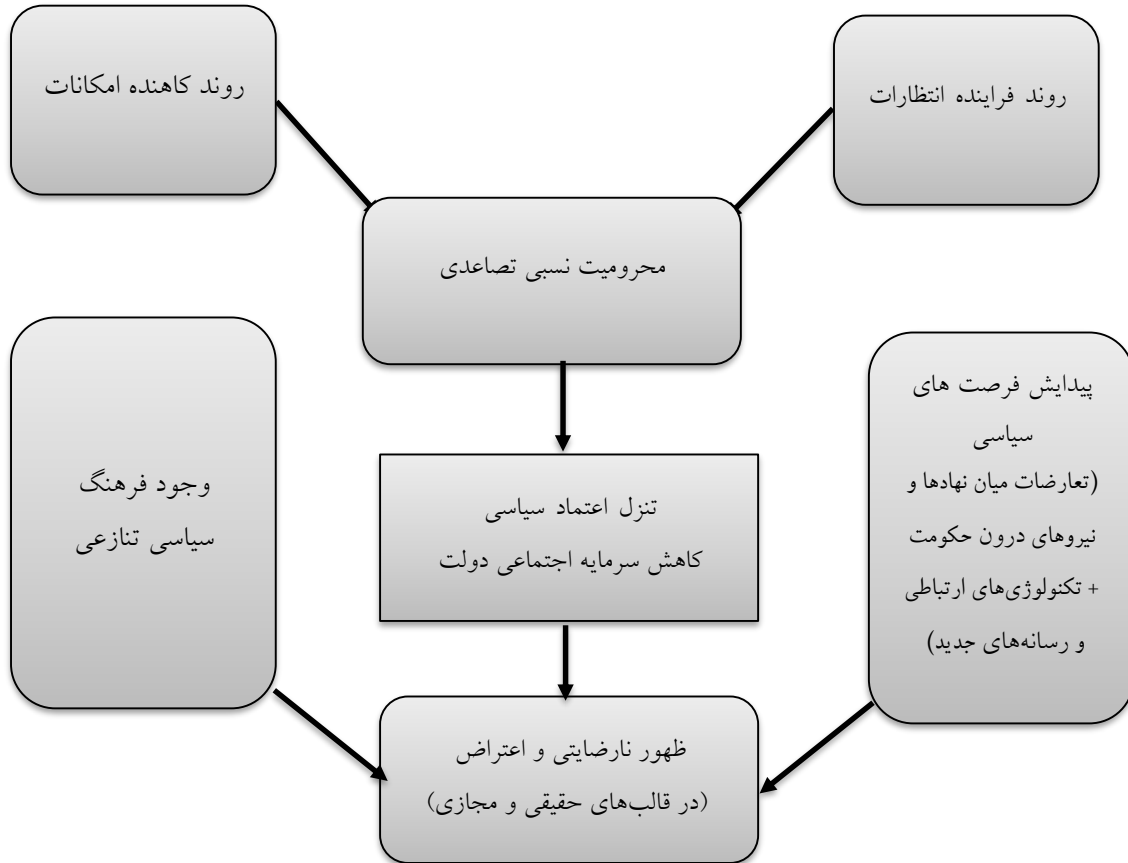
با وجود این، فناوری‌های ارتباطی و شبکه‌های اجتماعی مجازی چندان هم خالی از تأثیرات منفی بر عرصه سیاست نبوده‌اند. ویژگی‌هایی نظیر وسعت و تنوع اطلاعات جاری در این فضا به همراه همگانی شدن و ناشناختگی بسیاری از کاربران احتمال بی‌اعتباری بسیاری از اطلاعات، تحلیل‌ها و ارزیابی‌های موجود در این فضا را افزایش می‌دهد. این وضعیت، علاوه بر ایجاد هرج و مرج، آشفتگی و بی‌ثباتی در ذهنیت و گفتارهای سیاسی زمینه‌های ظهور الگویی از سیاست را فراهم می‌سازد که صاحب‌نظران از آن با عنوان «سیاست رسوایی» بحث کرده‌اند. منظور از این امر، آسان شدن تخطئه، افشاگری، اتهام زنی و فحاشی در مورد مسئولان، نخبگان و نهادهای سیاسی در شبکه‌های اجتماعی است که باعث اعتبار زدایی و اعتماد زدایی سریع از آن‌ها می‌شود (Thompson, 2008).

سرمایه اجتماعی دولت و اعتراضات سیاسی

سرمایه اجتماعی به معنای مجموعه منابع ارزشی و هنجاری، شامل اعتماد، شبکه‌های ارتباطی و تشریک‌مساعی است که روابط میان افراد، گروه‌ها و نهادها را تسهیل و کم‌هزینه و کارآمد می‌کند. (پاتنام، ۱۳۸۰: ۲۸۵-۲۹۳). این مقوله در ارتباط میان مردم و دولت نیز موضوعیت دارد. به عبارت دیگر برخورداری یک دولت از سرمایه اجتماعی کافی و به‌ویژه اعتماد اجتماعی بالا، امر سیاست‌گذاری و مدیریت دولت و همچنین پذیرش محدودیت‌های موجود از سوی مردم و تشریک‌مساعی آن‌ها با دولت را تقویت خواهد کرد. متقابلاً کاهش سرمایه اجتماعی و اعتماد مردم به دولت کار را بر دولت دشوارتر خواهد ساخت. افراد و گروه‌هایی که دچار احساس محرومیت می‌شوند و این محرومیت را به دولت نسبت می‌دهند در اولین وهله نسبت به نهادها و کارگزاران سیاسی بی‌اعتماد می‌شوند. این بی‌اعتمادی در صورتی که ترمیم نشود در مراحل بعدی زمینه‌ساز بروز تنش‌ها و اعتراضات سیاسی می‌شود (Tonkiss, 2000: 87-88).

چارچوب نظری پژوهش

با توجه به مجموعه مباحث بالا، چارچوب نظری این مقاله را می‌توان به شکل زیر ترسیم کرد:

روش پژوهش

در این پژوهش ترکیبی از روش‌های کمی و کیفی به کار گرفته خواهد شد. در بخشی از پژوهش ابعاد و متغیرهای سیاسی، اقتصادی و اجتماعی مرتبط با موضوع بر اساس داده‌های اسنادی مورد بررسی قرار خواهد گرفت. در این بخش از یک سو مهم‌ترین وعده‌های روحانی در تبلیغات انتخاباتی و برنامه اعلامی ایشان و میزان انتظاراتی که در میان حامیان و عموم مردم ایجاد کرد مورد سنجش قرار خواهد گرفت و از سوی دیگر میزان توانایی دولت او در

تحقق این انتظارات بر اساس روند تغییر در متغیرهایی چون تورم، فقر، بیکاری و رضایت اجتماعی در نخستین سال استقرار این دولت بررسی خواهد شد تا عمق و گستره شکاف ایجاد شده میان انتظارات و امکانات مورد شناسایی و سنجش قرار گیرد. در بخش دیگری از پژوهش بر اساس کلان داده‌های موجود در اینترنت، و با تحلیل مضمون پیام‌ها و تعاملات میان کاربران شبکه‌های توئیتر و تلگرام تغییرات اعتماد سیاسی و نسبت آن با اعتراض‌های سیاسی مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

تا چند سال پیش هرگونه پژوهش در مورد ارزش‌ها، گرایش‌ها و رفتارهای اجتماعی و سیاسی در سطوح ملی یا بین‌المللی مستلزم انجام پیمایش‌هایی دشوار و پرهزینه بود؛ زیرا گزینه دیگری برای دستیابی به داده‌های متقن در مورد این پدیده‌ها وجود نداشت. هم‌اکنون اما امکانات بدیعی برای دسترسی به ارزش‌ها و گرایش‌های مردم پیدا شده است. امروزه شبکه‌های اجتماعی مجازی به مهم‌ترین عرصه بروز و ظهور عقاید و نظرات افراد و گروه‌های اجتماعی درآمده است. بنابراین، بررسی و تحلیل محتوای این شبکه‌ها یکی از مهم‌ترین و معتبرترین راه‌ها برای شناسایی ذهنیت‌ها و رفتارهای جمعی از جمله در حوزه سیاست است. جمعیت فزاینده کاربران شبکه‌های اجتماعی مجازی و حجم بالای داده‌های تولید شده در مورد موضوع این پژوهش، یعنی واکنش عمومی به مواضع و عملکرد دولت دوم روحانی، ما را ناچار از اعمال محدودیت‌های سه‌گانه زیر می‌سازد: نخست محدود کردن دوره مورد بررسی به برهه یک‌ساله اول استقرار این دولت، دوم، محدود کردن شبکه‌های اجتماعی مورد بررسی به دو شبکه پرمصرف‌تر و سیاسی‌تر یعنی توئیتر و تلگرام؛ سوم محدود کردن رویدادهای مورد بررسی به چند مورد معنادارتر سیاسی، شامل سخنرانی‌ها و مصاحبه‌های رئیس‌جمهوری در سه مقطع: ۱- روزهای ۳۱ تیرماه و اول مردادماه ۱۳۹۷ پس از سخنان رئیس‌جمهوری پیرامون بستن تنگه هرمز و تحریم‌های آمریکا. ۲- روزهای ۱۵ و ۱۶ مردادماه ۱۳۹۷ پس از مصاحبه تلویزیونی. ۳- روزهای ۶ و ۷ شهریورماه ۱۳۹۷ پس از حضور رئیس‌جمهوری در جلسه طرح سؤال مجلس از ایشان. دلیل انتخاب این سه مقطع این

است که اولاً زمان آن‌ها بعد از اعتراضات دی‌ماه سال ۱۳۹۶ و آغاز بحران‌های اقتصادی از جمله افزایش قیمت دلار است، ثانیاً کاربران فضای مجازی در این سه مقطع مطالب زیادی در مورد دولت، به‌ویژه شخص رئیس‌جمهوری منتشر کرده‌اند در این سه مقطع، هشتگ #روحانی به یکی از ترندهای اصلی فضای مجازی مبدل شده بود. به همین جهت تحلیل محتوای مطالب مربوط به این سه مقطع می‌تواند به‌خوبی نمایانگر دیدگاه و نظر بخش بزرگی از مردم در مورد دولت روحانی باشد.

برای تحلیل محتوای منتشر شده در تلگرام و توئیتر در سه مقطع مذکور، نخست با استفاده از ابزار داده‌کاوی پست‌های پربازدید تلگرامی و توئیتهای پر لایک در توئیتر که در آن‌ها هشتگ یا کلیدواژه روحانی به کار رفته، استخراج می‌شود و محتوای آن‌ها با روش تحلیل مضمون مورد تحلیل و ارزیابی قرار می‌گیرند. علت انتخاب پست‌های پربازدید (seen) و پر لایک آن است که این مطالب بیشتر می‌تواند دیدگاه کاربران فضای مجازی را نمایندگی کند و از سوی دیگر بیشتر بر دیدگاه کاربران اثر می‌گذارد.

یافته‌های پژوهش

شکل‌گیری وضعیت محرومیت تصاعدی

افزایش انتظارات

انتظارات از دولت دوم روحانی بخشی ناشی از وعده‌های صریح او و بخشی نیز ناشی از مطالباتی بود که حامیانش در جریان انتخابات مطرح کرده بودند. طبق آنچه پایگاه اطلاعاتی «روحانی سنج» («روحانی سنج»، ۱۳۹۶). گزارش داده است، روحانی در جریان تبلیغات انتخاباتی خود چندین وعده صریح اقتصادی، سیاسی و اجتماعی داد که مهم‌ترین آن‌ها به شرح زیر بود:

- ریشه‌کنی فقر مطلق: روحانی در چند نوبت مختلف از جمله در بیانیه انتخاباتی خود در ۲۷ اردیبهشت ۱۳۹۶ وعده ریشه‌کن شدن فقر مطلق را داد و اعلام کرد: «در گام دوم، برنامه‌ای

اجرا می‌شود که تا پایان دولت دوازدهم، فقر مطلق از کشور ریشه کن خواهد شد» (هزار وعده خوبان، ۱۳۹۶)

• کاهش تورم: یکی دیگر از شعارهای اقتصادی روحانی، تداوم کاهش تورم بود که در بند ۴-۳-۱ «برنامه دولت دوازدهم» نیز از آن یاد کرده بود. سخنگوی دولت نیز در اوایل مهر ۱۳۹۶ نوید داد که نرخ تورم به زودی تک‌رقمی خواهد شد (روزنامه بهار، ۶ مهر ۱۳۹۶: ۴).

• ایجاد فرصت‌های شغلی: روحانی در بند ۲-۲-۴ برنامه خود «حفظ و صیانت از اشتغال موجود و توسعه اشتغال پایدار» را یکی از اهداف دولت دوازدهم اعلام کرده بود. او در ایام انتخابات نیز این وعده را با صراحت بیشتری بر زبان آورد و در روز ۱۸ اردیبهشت، در تجمع انتخاباتی در همدان گفت: «به صورت متوسط سالانه ۹۵۵ هزار شغل برای جوانان ایجاد خواهیم کرد. عدد شغل محاسبه و کارشناسی شده و در هزاران جلسه بررسی شده و در قالب لایحه به مجلس داده شده است» (هزار وعده خوبان، ۱۳۹۶).

• یکی از وعده‌های اعلامی رئیس‌جمهوری برای ایجاد اشتغال در بند ۶-۲ برنامه دولت دوازدهم تقویت زیرساخت‌های اینترنت و توسعه مشاغل مبتنی بر اینترنت بود.

• «اجرای منشور حقوق شهروندی»: مطابق بند ۱-۳-۳ برنامه دولت دوازدهم، اجرای منشور حقوق شهروندی یکی از اولویت‌های دولت در حوزه سیاست داخلی اعلام شده بود. با این توضیح که این منشور «مردم ایران را به حقوق خود از جمله حق حیات، تعیین سرنوشت، آزادی بیان و اجتماعات» نزدیک‌تر می‌کند،

• «حمایت همه‌جانبه از رسانه‌ها عمومی و خصوصی» یکی دیگر از وعده‌های روحانی بود که در بند ۴-۳-۳ برنامه‌های او آمده بود. از جمله او در معرفی وزیر ارتباطات خود صریحاً اعلام کرد که ما به هیچ وجه دسترسی به اینترنت را محدود نخواهیم کرد.

• «گسترش و تقویت نهادهای مدنی» نیز از دیگر وعده‌های اعلامی در برنامه‌های روحانی بود.

- «تداوم بخشیدن به رویکرد امنیتی زدایی از فضای سیاسی و احترام نهادن به همه سلاویق سیاسی متعهد به چارچوب‌های حقوقی و قانونی» هم در بندهای ۴-۳-۳ و ۵-۳-۳ برنامه دولت دوازدهم آمده بود.
- «رفع تحریم‌های غیرهسته‌ای». روحانی در سومین مناظره انتخاباتی خود در ۲۲ اردیبهشت سال ۹۶ گفت: «من آمادگی دارم در چهار سال بعد غیر از تحریم‌های هسته‌ای که در این چهار سال برداشتم، بقیه تحریم‌های ملت ایران را به‌خوبی و با قدرت بردارم و عزت ایران را و منفعت ایران را به ملت ایران بازگردانم».
- «امکان حضور بانوان در ورزشگاه‌ها» و ایجاد بستر مناسب برای حضور برابر و مؤثر زنان در عرصه‌های مدیریتی و تصمیم‌گیری در بندهای ۲-۳-۴-۵ و ۴-۳-۳ برنامه دولت دوازدهم مورد تصریح قرار گرفته بود.
- علاوه بر وعده‌های خود روحانی، حامیان فعال او نیز مطالباتی را از او داشتند که در جریان تبلیغات انتخاباتی به شکلی مطرح کرده بودند. برای مثال، دانشجویان که یکی از مهم‌ترین حامیان روحانی بودند، خواستار رفع فضای امنیتی از دانشگاه‌ها شده بودند. در بیانیه انجمن اسلامی دانشجویان دانشگاه تهران و علوم پزشکی تهران در ۲۶ تیرماه سال ۹۶ این‌گونه آمده بود: «ضرورت دارد تا جنابان مُصرانه در برابر هر آن کس که استقلال دانشگاه و محیط آموزشی را از جریان‌ها و گروه‌های سیاسی که نمی‌خواهد، ایستادگی کرده و فردی را معرفی کنید که عزم و انگیزه لازم برای مبارزه و زدودن این دست‌اندازی‌ها به ساحت دانشگاه را داشته که بدون شک چنین فردی، حمایت از فعالین و تشکل‌های دانشجویی را که خود از مشکلات آن‌ها خبر دارید نیز در دستور کار خود قرار خواهد داد» (آقای روحانی، دولتی تشکیل دهید که هم‌راستا با مردم حرکت کند، ۱۳۹۶).

کاهش توانمندی‌های دولت

دولت دوازدهم از همان نخستین روزها و ماه‌های استقرار در پاسخگویی به بسیاری از وعده‌های خود ناتوان ظاهر شد. موارد زیر نمونه‌هایی از این ناتوانی‌ها را نشان می‌دهد:

- **ترکیب سؤال برانگیز کابینه:** روحانی در تعیین وزرای کابینه دوم خود همچون کابینه اول با محدودیت‌های متعددی مواجه شد در مجموع لیست کابینه دوم او در مجموع حتی از کابینه اولش هم محافظه کارتر می‌نمود. غیبت زنان در لیست وزرا و مهم‌تر از آن ادامه حضور افرادی که در دولت اول روحانی با انتقادات شدیدی از سوی حامیان روحانی مواجه شده بودند (نظیر وزیر کشور) بسیاری از حامیان دولت، به‌ویژه دانشجویان را برآشفته.

- **ادامه محدودیت‌های اجتماعی زنان:** دولت به‌رغم وعده‌ها و تلاش‌های گاه‌وبیگاهش نتوانست بر مقاومت نیروهای محافظه‌کار در برابر گشودن فضاهای اجتماعی، به‌ویژه برای زنان غلبه کند. ادامه برنامه‌های نیروهای محافظه‌کار نظیر گشت ارشاد و یا بسته ماندن درهای استادیوم‌های فوتبال مردانه به روی بانوان به بهانه «آماده نبودن زیرساخت‌ها»^۱ نمونه‌هایی از این ناکامی‌ها بود.

- **تن دادن به فیلترینگ:** به دنبال اعتراضات دی ۹۶ و با فیلتر شدن تلگرام، عملاً دولت نتوانست بر وعده خود در مورد صیانت از رسانه‌های عمومی و خصوصی ایستادگی کند.

- **تشدید محدودیت‌های تشکل‌های مدنی:** به‌رغم وعده رئیس‌جمهوری مبنی بر حمایت از تشکل‌های مدنی، درخواست اعطای مجوز برای تشکیل اتحادیه‌های سرتاسری دانشجویی در وزارت علوم متوقف ماند. به‌علاوه، محدودیت‌های روزافزونی برای فعالیت تشکل‌های موجود دانشجویی ایجاد شد. تشکل‌های کارگران و معلمان و فعالان محیط‌زیست نیز با محدودیت‌ها و فشارهای بیشتری روبرو شدند. بازداشت گروهی از فعالین شناخته‌شده محیط‌زیست در زمستان ۹۶ به اتهام جاسوسی، که با مرگ یکی از آن‌ها در نخستین روزهای بازداشت همراه بود و ناتوانی دولت در آزادی آن‌ها (به‌رغم اعلام نظر وزارت اطلاعات مبنی بر بی‌پایه بودن اتهام جاسوسی آن‌ها) ناتوانی دولت در تحقق این بخش از وعده‌های خود را به نمایش گذاشت.

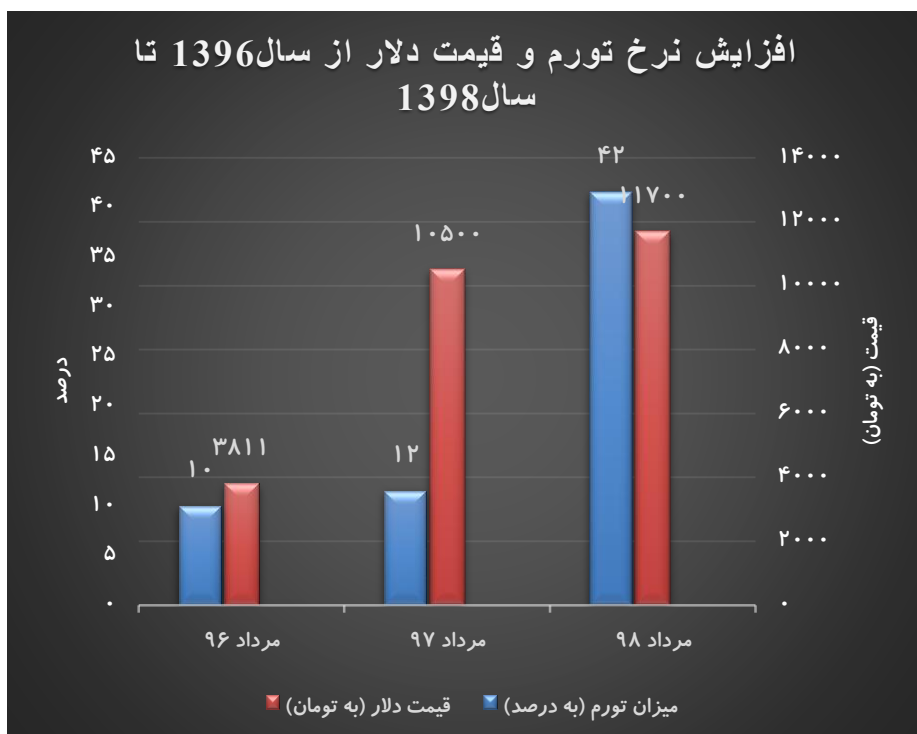
۱. تنها در سال سوم دولت دوم روحانی بود که پس از فشارهای فراینده کنفدراسیون جهانی فوتبال آن هم به دنبال خودسوزی و مرگ یک دختر جوان در اعتراض به ممنوعیت حضور زنان در استادیوم‌ها گشایش موقتی اندکی در این زمینه ایجاد شد.

- قرار گرفتن در بن بست سیاست خارجی: با تداوم اختلاف نظرها و رویکردهای داخلی در مورد سمت و سوی سیاست خارجی از یک سو و خروج آمریکا از برجام در بهار سال ۹۷ از سوی دیگر، عملاً تحقق مهم ترین وعده دولت در مورد تحریم ها بر زمین ماند. نه تنها تحریم های غیرهسته ای رفع نشد، بلکه با خروج آمریکا از برجام بسیاری از تحریم های هسته ای، از جمله تحریم بانک مرکزی و نفت، به صورت یکجانبه بازگشتند و بر وضعیت اقتصاد ایران تأثیرات منفی شدید و فزاینده ای بر جای گذاشتند.

- ناکارآمدی در مدیریت نابسامانی های اقتصادی: گرچه سیاست های اقتصادی انقباضی دولت اول روحانی تا حدی تورم شدید آخرین سال های دولت احمدی نژاد را کنترل و روند کاهش ارزش پول ملی را متوقف کرده بود با وجود این، در دوره اول زمامداری روحانی برخی مسائل و مشکلات اقتصادی، به ویژه ضعف کلی تولید و پایین بودن نرخ رشد اقتصادی، و به تبع آن بیکاری فزاینده همچنان ادامه داشت. با تغییر گروه اقتصادی دولت در دوره دوم، به نظر می رسید که دولت قصد تغییر سیاست های انقباضی پیشین برای غلبه بر رکود حاکم بر اقتصاد را دارد. این رویکرد که با کاهش دستوری نرخ سود بانک ها شروع شد با مقاومت بخش های قدرتمند مالی و سفته بازان مواجه شد و به سرانجام نرسید. به سوی ارز و طلا و افزایش سریع نرخ آن ها انجامید. این وضعیت، دولت را به بازگشت به سیاست افزایش نرخ سود بانکی وادار کرد. این امر بلافاصله خود را با افزایش تدریجی قیمت ها، از جمله قیمت دلار نشان داد. بحران بدهی مؤسسات مالی خصوصی و درگیر شدن سیاست های پولی و مالی دولت در این بحران نیز بر وخامت اوضاع افزود. پیش نویس بودجه سال ۹۷ و انتقادهایی که از سوی کارشناسان مستقل متوجه کاهش نسبی بودجه بخش خدمات عمومی، به ویژه آموزش و بهداشت شد نگرانی ها را در مورد رویکردهای اقتصادی دولت تشدید کرد تا جایی که دولت از یک سو به خاصه بخشی به نهادهای نظامی و ایدئولوژیک و از سوی دیگر به دنبال روی از «رویکردهای نئولیبرال» متهم شد. در بهار ۱۳۹۷ به دنبال خروج آمریکا از برجام و شوک شدیدی که این اقدام بر اقتصاد ایران وارد کرد، مسائل و مشکلات اقتصادی کشور شدت یافت و به این ترتیب، مانع از تحقق بسیاری از

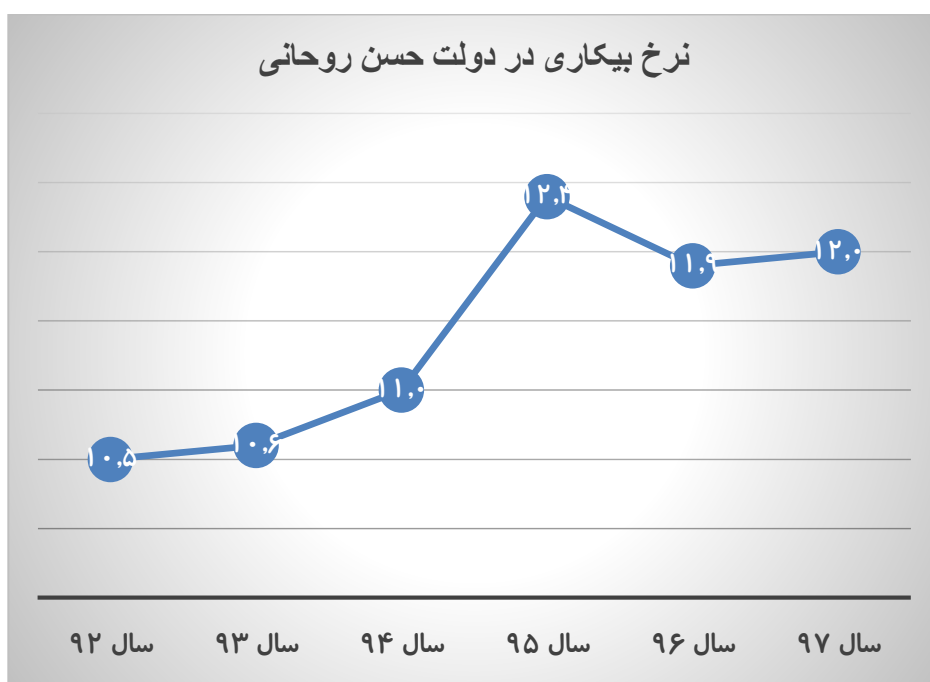
وعده‌های اقتصادی دولت شد. موارد زیر از جمله مهم‌ترین مسائلی بودند که در همان نخستین سال دولت دوم روحانی با سرعت و شدت خود را نشان دادند:

• **افزایش تورم و قیمت ارز:** در یک‌ساله اول دولت دوم روحانی نه فقط تورم مهار نشد بلکه روندی فزاینده پیدا کرد. مطابق با آمار بانک مرکزی، در مرداد سال ۹۶، نرخ تورم ۱۰ درصد بود اما این رقم در مرداد سال ۹۷ به ۱۱٫۵ درصد رسید (نرخ تورم و شاخص بهای کالا و خدمات مصرفی، ۱۳۹۶) و البته روند صعودی آن در ماه‌های بعدی حالت جهشی یافت به نحوی که نرخ تورم نقطه‌ای در مرداد ۹۸ به ۴۱٫۶ درصد رسید (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۸). همچنین، ثباتی که در دولت اول روحانی در مورد نرخ ارز ایجاد شده بود در دولت دوم او به کلی از بین رفت به نحوی که قیمت دلار از ۳۸۱۱ تومان در مرداد ۱۳۹۶ به ۱۰۵۰۰ تومان در مرداد سال ۱۳۹۷ رسید.

منبع: این نمودار بر اساس داده‌های گردآوری شده از سوی نویسندگان مقاله تنظیم شده است

• **افزایش بیکاری:** در اولین سال دولت دوم روحانی علاوه بر افزایش تورم، شاهد افزایش بیکاری نیز بودیم دولت دوازدهم اگرچه توانست در سال ۹۷، تعداد ۷۵۶ هزار شغل ایجاد کند، اما در زمینه ایجاد اشتغال برای جوانان موفق نبود. چنان که مطابق با داده‌های مرکز آمار ایران، نرخ بیکاری جوانان از ۲۴/۴ درصد در تابستان ۹۶، به ۲۵/۵ درصد در بهار ۹۷ رسید (نرخ بیکاری جوانان ۱۵ تا ۲۹ سال همچنان در حال رشد، ۱۳۹۷).

منبع: این نمودار بر اساس داده‌های گردآوری شده از سوی نویسندگان مقاله تنظیم شده است

البته توزیع جغرافیایی بیکاری نیز مسئله مهم دیگری بود که دولت و عرصه سیاست ایران را در دولت دوم روحانی با مشکلات فراوانی مواجه ساخت. در واقع نرخ بیکاری در مناطق حاشیه‌ای شهرهای بزرگ و همچنین استان‌های دوردست و حاشیه‌ای کشور بسیار بیشتر از میانگین بیکاری در کل کشور بود. این چیزی بود که از همان آغاز به کار دولت نیز آشکار بود. برای مثال در حالی که مرکز آمار نرخ بیکاری را در سال ۱۳۹۶ حدود ۱۲ درصد اعلام

کرده بود وزیر کشور آن را زیر سؤال برد و اعلام کرد: «برخلاف اعلام رقم ۱۲ درصد بیکاری در کل کشور به صورت میانگین، شاهد هستیم که در برخی از شهرها میزان بیکاری به ۶۰ درصد رسیده است» ("آمار بیکاری در شهرهای معترض"، ۱۳۹۶). اشاره ایشان به برخی استان‌های غربی، جنوبی و جنوب شرقی کشور بود. به هر تقدیر ترکیب بیکاری و تورم، بخش فرایندهای از مردم را در استان‌های حاشیه‌ای و همچنین مناطق حاشیه‌ای شهرهای بزرگ دچار فلاکت و درماندگی معیشتی کرد و بر نارضایتی از دولت افزود.

• **تشدید فقر:** در این دوره نه تنها وعده رئیس‌جمهوری در مورد ریشه کن کردن فقر رو به تحقق نداشت بلکه فقر تشدید شد. عضو کمیسیون اجتماعی مجلس در تاریخ ۱۰ مرداد سال ۱۳۹۷ در مصاحبه‌ای اعلام کرد که ۵۰ درصد مردم زیر خط فقرند و نرخ خط فقر برای خانوارهای ایرانی ۶ میلیون تومان است ("۶ میلیون تومان، نرخ خط فقر در تیرماه"، ۱۳۹۷). در آذرماه همان سال نیز احمد میدری، معاون رفاه وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی اعلام کرد که ۱۸ تا ۳۵ درصد مردم زیر خط فقر هستند ("خط فقر چند میلیون تومان است؟"، ۱۳۹۷).

به این ترتیب مشاهده می‌شود که در نخستین سال کاری دولت دوم روحانی، نه تنها بسیاری از وعده‌ها، مطالبات و انتظارات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی این دولت محقق نشد بلکه مردم، و به ویژه بخش بزرگی از حامیان اولیه او احساس کردند که اوضاع نسبت به قبل بدتر شده است. این در حالی بود که مخالفان سیاسی و جناحی او نیز روند مسائل و مشکلات را با دقت رصد و بعضاً در رسانه‌های خود برجسته می‌کردند و ناتوانی و شکست دولت روحانی را به ترجیع‌بند گفتارها و نوشتارهای خود تبدیل کرده بودند.

ظهور اعتراضات سیاسی

تا پیش از دی‌ماه ۱۳۹۶ نارضایتی‌ها از دولت روحانی خود را در قالب اعتراضات صنفی از سوی گروه‌های خاصی نظیر سپرده‌گذاران مؤسسات مالی و کارگران برخی از صنایع خصوصی شده نشان می‌داد. البته در همان زمان اولین اعتراضات سیاسی نیز از سوی بخشی از حامیان انتخاباتی روحانی، یعنی دانشجویان منتقد وضع موجود ظاهر شد. این دانشجویان

به معرفی وزیر جدید علوم (منصور غلامی) معترض بودند و اعتراض خود را با عبارت «نه به غلامی» در صحن دانشگاه‌های تهران، امیرکبیر، علامه طباطبائی و قزوین بیان کردند ("همه علیه منصور غلامی"، ۱۳۹۶). اندکی بعد، با آشکار شدن بحران صندوق‌های بازنشستگی، تجمعات اعتراض آمیزی در پاییز سال ۹۶ در شهرهای مختلف از تهران تا مشهد و از اصفهان تا شیراز و حتی برخی شهرهای کوچک روی داد. همچنین شاهد اعتراضاتی در مجموعه کشت و صنعت نیشکر هفت‌تپه و صنایع ماشین‌سازی اراک بودیم. این اعتراضات که حاوی مطالبات معیشتی و صنفی بود معمولاً با شعارهایی علیه فسادهای مالی مزمن و گسترده در بانک‌ها، مؤسسات اقتصادی و شرکت‌های دولتی و شبه‌دولتی همراه بود. این فسادها البته به سال‌های پیش و غالباً پیش از دولت اول روحانی مربوط بود که گاهی توسط رسانه‌ها و نیروهای سیاسی رقیب افشا می‌شد.

در دی‌ماه سال ۹۶ اما اعتراضات هم‌از لحاظ محتوا و هم‌شدت و گستره تغییر کرد. اگر در اعتراضات قبلی فقط یک یا چند شهر درگیر بودند و شعارها از نوع معیشتی (کمبود یا تعویق حقوق و دستمزد) و یا اعتراض به فسادهای مالی بود، در اوایل دی‌ماه ناگهان در عرض دو-سه روز بیش از ۷۰ شهر بزرگ و کوچک درگیر اعتراضات هم‌زمان شدند و شعارها نیز به سرعت از مضامین معیشتی و فسادهای مالی، به مضامین سیاسی و اعتراض به کلیت ساختار سیاسی و نهادها و شخصیت‌های عالی‌رتبه کشور معطوف شد.

تردیدی نیست که ریشه‌های اصلی و زمینه‌های ساختاری اعتراضات دی‌ماه ۱۳۹۶ را باید در ادوار و سال‌هایی بسیار پیش‌تر از دولت دوم روحانی جستجو کرد اما ناکامی‌های دولت روحانی، که در اولین ماه‌های شروع به کار این دولت آشکار شده بود، آثار بلافصلی در بروز و ظهور این اعتراضات داشت. رابطه مستقیم این اعتراضات با فقر، بیکاری و عدم تحقق وعده‌های دولت در مورد تأمین اشتغال مورد تأیید محافل و رسانه‌های رسمی هم بود. چنان‌که روزنامه ایران که نزدیک‌ترین روزنامه به دولت بود در همان روزها در گزارشی اعلام کرد: «شهرهایی که اعتراضات در آن‌ها گسترده بوده است، اکثراً در رتبه‌های میانی و بعضاً بالا از نظر نرخ بیکاری قرار داشته‌اند که در هر کدام چندین هزار نفر فرد بیکار زندگی می‌کرد» ("آمار بیکاری در شهرهای معترض"، ۱۳۹۶).

این ناآرامی‌های میدانی در ماه‌های بعد هم ادامه یافت و به‌ویژه در مردادماه ۱۳۹۷ ابعاد گسترده‌تری پیدا کرد. و در روزهای هشتم تا ۱۱ مرداد در شهرهایی چون تهران، مشهد، شیراز، کرج، ساری، رشت، نیشابور، اهواز، ارومیه و چندین شهر دیگر ادامه یافت. این ناآرامی‌ها نیز با طرح شعارهای سیاسی رادیکال و بعضاً خشونت همراه بود ("جزئیات تجمعات پراکنده امروز در برخی نقاط کشور"، ۱۳۹۷).

شبکه‌های اجتماعی به‌عنوان عرصه اعتراضات سیاسی

در دوره موردبررسی مقاله، به‌مراتب بیش از میدان‌ها، خیابان‌ها و کارخانه‌ها، این فضاهایی مجازی، به‌ویژه شبکه‌های اجتماعی بودند که به عرصه بروز و ظهور نارضایتی و اعتراض تبدیل شدند. داده‌های به‌دست آمده از دو شبکه اجتماعی پرمصرف در میان کاربران ایرانی، یعنی توئیتر و تلگرام در سه مقطع منتخب این پژوهش (شامل سی و یکم تیر و اول مرداد ۱۳۹۷؛ پانزدهم و شانزدهم مرداد ۱۳۹۷؛ و ششم و هفتم شهریور ۱۳۹۷) به‌روشنی این موضوع را نشان می‌دهد. حجم و شدت اعتراض به روحانی در این شبکه‌ها را می‌توان بر اساس چهار دسته مضمون زیر شناسایی و ارزیابی کرد:

- ۱- دفاع از مواضع و عملکرد رئیس‌جمهور
- ۲- انتقاد از رئیس‌جمهور
- ۳- ناامیدی از مواضع و عملکرد رئیس‌جمهور
- ۴- تمسخر و توهین به رئیس‌جمهور

نتایج به‌دست آمده از تحلیل محتوای حاصل از داده‌کاوی مطالب منتشرشده بر اساس کاربرد مضامین مورد اشاره و میزان هم‌دلی دیگر کاربران از این مضامین (لایک) به شرح زیر است:

جدول شماره ۱: مقایسه میزان لایک هریک از مضامین مطرح شده در رابطه با مواضع رئیس جمهور در سه مقطع فوق الذکر در شبکه اجتماعی توئیتر

مضامین	مواضع رئیس جمهور پیرامون تنگه هرمز (۳۱ تیر و اول مرداد ۱۳۹۷)	مصاحبه تلویزیونی رئیس جمهور (پانزدهم و شانزدهم مرداد ۱۳۹۷)	مواضع رئیس جمهور در جلسه طرح سؤال مجلس (ششم و هفتم شهریور ۱۳۹۷)
دفاع از رئیس جمهور	۹ درصد (شامل حمایت اصولگرایان از مواضع روحانی)	۵ درصد (شامل دفاع و حمایت از روحانی)	۸ درصد (شامل دفاع از روحانی)
انتقاد علیه رئیس جمهور	۱۵ درصد (شامل تشبیه مواضع روحانی به احمدی نژاد از سوی اصلاح طلبان و غیرقابل اعتماد دانستن ایشان توسط اصولگرایان)	۲۶ درصد (شامل نقد عملکرد روحانی از سوی اصولگرایان)	۳۴ درصد (شامل فریبکارانه خواندن سخنان روحانی از سوی اصولگرایان و متهم کردن روحانی به نداشتن راه حل از سوی اصلاح طلبان)
ناامیدی از رئیس جمهور	۱۶ درصد (شامل ناامیدی اصلاح طلبان از روحانی در پیشبرد اصلاحات)	۲ درصد (شامل پشیمانی از گوش دادن به سخنان روحانی)	۴ درصد (شامل خسته کننده خواندن سخنان و پاسخ های روحانی)
توهین، تمسخر و تهدید رئیس جمهور	۳۶ درصد (شامل تمسخر و تهدید روحانی)	۶۵ درصد (شامل تمسخر و توهین به روحانی)	۲۹ درصد (شامل تمسخر و توهین به روحانی و تشبیه طعنه آمیز روحانی به رئیس جمهور سوئیس)

سایر مضامین	۲۴ درصد	۲ درصد	۲۵ درصد
جمع	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰

منبع: این جدول بر اساس داده‌های گردآوری شده از سوی نویسندگان مقاله تنظیم شده است

جدول شماره ۲: مقایسه میزان بازدید هر یک از مضامین مطرح شده در رابطه با مواضع رئیس‌جمهور در سه مقطع فوق‌الذکر در شبکه اجتماعی تلگرام

مضمون	مواضع پیرامون تنگه هر رمز	مصاحبه تلویزیونی	مواضع در جلسه طرح سؤال
مضامین حاوی دفاع از رئیس‌جمهور	۱۲ درصد (شامل حمایت از مواضع روحانی)	۴ درصد (شامل حمایت و دفاع از روحانی)	۰ درصد
مضامین حاوی مطالب انتقادی علیه رئیس‌جمهور	۳۲ درصد (شامل انتقاد از کابینه روحانی و مقایسه روحانی و احمدی‌نژاد)	۲۰ درصد (شامل نقد روحانی)	۱۶ درصد (شامل متهم کردن روحانی به لجبازی و عدم توجه به مشاورانش و تشبیه مواضع روحانی به احمدی‌نژاد و تهدید او به استیضاح در صورت عدم پاسخگویی)
مضامین حاوی ناامیدی از رئیس‌جمهور	۱۵ درصد (شامل ناکارآمد دانستن دولت روحانی در حل مشکلات کشور)	۶ درصد (شامل ناامیدی از روحانی)	۱۶ درصد (شامل ابراز نگرانی نسبت به آینده ایران و قانع کننده نبودن سخنان روحانی)
مضامین حاوی توهین و تمسخر رئیس‌جمهور	۲۱ درصد (شامل نقد و تمسخر مواضع روحانی)	۳۰ درصد (شامل تمسخر و توهین به روحانی)	۱۶ درصد (شامل تمسخر روحانی و تشبیه طعنه آمیز روحانی به رئیس‌جمهور سوئیس)

سایر مضامین	۲۰ درصد	۴۰ درصد	۵۲ درصد
جمع	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰

منبع: این جدول بر اساس داده‌های گردآوری شده از سوی نویسندگان مقاله تنظیم شده است

داده‌های فوق نشان می‌دهد که بخش قابل توجهی از مضامین فضای مجازی در آن سه مقطع حاوی ناامید شدن از رئیس‌جمهور و بی‌اعتمادی به دولت، به‌ویژه در میان حامیان قبلی او بوده است. این ناامیدی، نخست در شبکه توئیتر (که استفاده از آن در آن مقطع بیشتر در میان گروه‌های اپوزیسیون و یا منتقدان رادیکال روحانی رایج بود) اتفاق افتاده بود اما بافاصله کمی به درون شبکه تلگرام (که در آن مقطع بیشتر از سوی حامیان یا منتقدان میانه‌رو داخلی روحانی نیز مورد استفاده قرار می‌گرفت) ظاهر شد. اما بخش بسیار بیشتری از محتوای منتشر شده در فضای مجازی نسبت به رئیس‌جمهور، در آن سه مقطع زمانی، حاوی مضامین تمسخرآمیز و توهین‌آمیز علیه ایشان بوده است. چنین مضامینی بیانگر شدت عصبانیت و به‌عبارت دیگر بیانگر نوعی پرخاشگری و حتی خشونت سیاسی گفتاری است. بنابراین، اگر بنا باشد این نوع از تحرک‌ها در فضای مجازی را متناظر با اعتراضات سیاسی در میدان‌های واقعی قلمداد کنیم، می‌توان این‌گونه استدلال کرد که چنین وسعت و شدتی از مضامین پرخاشگرانه، توهین‌آمیز و تمسخرآمیز در فضای مجازی در واقع نتیجه شکل‌گیری محرومیت تصاعدی شدیدی بود که تحولات یک‌ساله نخست دولت دوم روحانی در میان گروه‌های مختلف، به‌ویژه در میان کاربران شبکه‌های اجتماعی ایجاد کرده بود.

بحث و نتیجه‌گیری

رای بسیار بالا و پیروزی قاطع روحانی در انتخابات ۱۳۹۶، به همراه وعده‌های متعددی که در جریان تبلیغات انتخاباتی در زمینه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاست داخلی و خارجی از سوی ایشان مطرح شده بود، انتظارات بسیار زیادی را در مورد دولت دوم ایشان ایجاد کرد. باوجود این، دیری نگذشت که این انتظارات با سقف محدودیت‌ها و ناتوانی‌های دولت مواجه شد و به بروز و ظهور نارضایتی‌ها و سپس اعتراضاتی در میان

گروه‌های مختلف اجتماعی انجامید. این پژوهش با استفاده چارچوب کلی نظریه محرومیت نسبی «تد رابرت گر» و بسط آن در قالب یک مدل تحلیلی سه لایه (محرومیت تصاعدی، فرهنگ سیاسی شورشی و فرصت‌های سیاسی در عرصه‌های واقعی و مجازی) و با ترکیبی از داده‌های اسنادی و کاوش در کلان داده‌های فضاهای مجازی به بررسی این موضوع پرداخت. یافته‌های این پژوهش نشان داد روندی که در نخستین سال دوره دوم ریاست جمهوری روحانی (از اواخر مرداد ۹۶ تا اوایل شهریور ۹۷) طی شد درست در تقابل با انتظارات فزاینده‌ای بود که در وعده‌های انتخاباتی و برنامه اعلامی ایشان قرار داشت. آن وعده‌ها و برنامه‌ها نوید وضعیتی بهتر از دوره اول ریاست جمهوری ایشان را در حوزه‌های داخلی و خارجی داده‌شده، اما در همان ماه‌های اولیه و همچنین در طول نخستین سال ریاست جمهوری ایشان اغلب این وعده‌ها و برنامه‌ها محقق نشد و این احساس را در میان مردم و حتی بخش بزرگی از حامیان ایشان ایجاد کرد که اوضاع کشور و میزان توفیق دولت روحانی به مراتب از دوره نخست او بدتر شده است.

ترکیب نه‌چندان قابل قبول کابینه دوم روحانی در چشم بخش بزرگی از حامیان او؛ شکست دولت در مهار بیکاری، تورم و فقر؛ تداوم بحران در سیاست‌های پولی و افزایش لجام گسیخته نرخ ارز؛ ناتوانی دولت در پیشبرد اهداف برجام و جلوگیری از تشدید تنش با آمریکا، که به خروج آمریکا از برجام و تشدید بحران‌های داخلی و خارجی افزود، همگی بیانگر ناتوانی و شکست دولت دوم روحانی در تحقق وعده‌های او و انتظارات مردم بود. این مسائل و مشکلات از همان نخستین روزهای استقرار دولت دوم روحانی باعث بروز و ظهور زنجیره‌ای از نارضایتی‌ها و اعتراضات شد. این اعتراضات، نخست در میان بخشی از حامیان او، نظیر دانشجویان که خواهان کابینه‌ای رادیکال‌تر بودند، ظاهر شد؛ اندکی بعد در میان بخشی از گروه‌ها و طبقات اجتماعی که از تشدید مسائل و بحران‌های اقتصادی رنج می‌بردند، به صورت اعتصابات، تحصن‌ها و اعتراضات خیابانی آشکار شد و سرانجام در ماه‌های بعد چه در اوایل زمستان ۹۶ و چه در تابستان ۹۷ به فوران اعتراضات و شورش‌های سراسری با شعارهای تند سیاسی علیه دولت و کل ساختار سیاسی منجر شد.

این پژوهش علاوه بر رویدادهای اعتراضی میدانی، بازتاب نارضایتی‌های فزاینده از دولت دوم روحانی را در طول نخستین سال کاری این دولت در دو شبکه اجتماعی توئیتر و تلگرام مورد بررسی قرار داد. تحلیل محتوای پیام‌ها و مطالبی که کاربران ایرانی در واکنش به چند سخنرانی روحانی در فاصله اواخر تیرماه تا اوایل شهریور ۹۷ در این دو شبکه منتشر کردند نشان می‌دهد که اولاً در طول آن چند هفته «هشتگ روحانی» (#روحانی) به «ترند» اصلی در این دو شبکه فارسی‌زبان تبدیل شد. ثانیاً بخش اعظم این پیام‌ها بیانگر انتقاداتی بسیار شدید از مواضع و عملکرد روحانی و همچنین حاوی حجم بالایی از توهین به شخص رئیس‌جمهور بود. چنین شدتی از انتقاد و اعتراض نشان‌دهنده نارضایتی شدید و سرخوردگی کاربران نسبت به مواضع و عملکرد روحانی و دولت او بود.

داده‌های فضای مجازی نشان می‌دهد که پس از عدم تحقق وعده‌های رئیس‌جمهور و ایجاد احساس محرومیت نسبی تصاعدی، نوعی بی‌اعتمادی، ناامیدی، سرخوردگی، پرخاشگری و خشونت در مواجهه با دولت ایجاد شده بود. ناامیدی ایجاد شده نسبت به رئیس‌جمهور در نیمه دوم سال ۹۷ با نشانه‌هایی معکوس نیز قابل مشاهده بود. روحانی در نیمه دوم سال ۹۷ سخنرانی‌ها و اعلام مواضع متعددی داشت اما فضای مجازی اصولاً واکنش چندانی به آن‌ها نشان نداد. چنان‌که در هیچ‌یک از مقاطع بعدی سال ۹۷ شاهد «ترند» شدن هشتگ #روحانی نبودیم. با توجه به ادامه و حتی تشدید روند ناکامی‌ها و ناتوانی‌های دولت در آن مقطع، می‌توان این‌گونه استنباط کرد که کاهش حجم حملات به روحانی در نیمه دوم آن سال به معنای مثبت شدن مواضع مردم نسبت به دولت روحانی نبود بلکه بیانگر ناامیدی از این دولت بود. به عبارت دیگر ناامیدی از عملکرد دولت در ادامه خود به ناامیدی از انتقاد از دولت منجر شد. این سطح از ناامیدی نشانه تعمیق بازهم بیشتر نارضایتی‌ها و اعتراضات سیاسی بود. آثار این وضعیت در ماه‌های بعد در زنجیره‌ای از اعتراضات سیاسی رادیکال ظاهر شد که به دنبال رویدادهایی نظیر سیلاب‌های فروردین ماه ۹۸، افزایش قیمت بنزین در آبان ماه، ماجرای هواپیمای اوکراینی در دی‌ماه، و سرانجام در کاهش شدید سطح مشارکت در انتخابات اسفندماه همان سال به وقوع پیوست.

منابع

فارسی

- بدیع، برتران (۱۳۸۰) *دو دولت؛ قدرت و جامعه در غرب و در سرزمین‌های اسلامی*. ترجمه احمد نقیب زاده. تهران: باز
- پاتنام، روبرت (۱۳۸۰) *دمکراسی و سنت‌های مدنی (تجربه ایتالیا و درس‌هایی برای کشورهای در حال گذار)*. ترجمه محمد تقی دلفروز. تهران: انتشارات روزنامه سلام.
- حاجیانی، ابراهیم؛ فاضلی، نعمت‌الله و دیگران (۱۳۹۷) «اعتراضات و ناآرامی‌های دی‌ماه ۱۳۹۶؛ تحلیل‌ها و برآوردها» تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- سید امامی، کاووس؛ منتظری مقدم، رضا (۱۳۹۱) «نقش فرهنگ اعتماد و عملکرد نهادهای سیاسی در ایجاد اعتماد سیاسی: بررسی پیمایشی دانشجویان دانشگاه‌های تهران» *پژوهشنامه علوم سیاسی*. سال هفتم. شماره چهارم. (پاییز). صفحات ۱۸۹-۲۱۶.
- سیف‌زاده، حسین؛ گلپایگانی، حسن (۱۳۸۸) «محرومیت نسبی و چرخش رأی در انتخابات دوم خرداد ۱۳۷۶» *فصلنامه سیاست*. دوره ۳۹. شماره ۳. (پاییز). صفحات ۲۴۷-۲۶۶.
- عطار، سعید (۱۳۸۸) «سرمایه اجتماعی، جامعه مدنی و دولت: عناصر دستیابی به توسعه» *فصلنامه سیاست*. دوره ۳۹. شماره ۴. (زمستان). صفحات ۱۲۹-۱۴۶.
- فوکویاما، فرانسیس (۱۳۷۹) *پایان نظم؛ سرمایه اجتماعی و حفظ آن*. ترجمه غلام‌عباس توسلی. تهران: انتشارات جامعه ایرانیان.
- کاستلز، مانوئل (۱۳۸۰) *اقتصاد، جامعه، فرهنگ: ظهور جامعه شبکه‌ای (جلد اول)*. ترجمه علی پایا. تهران: طرح نو.
- گر، تد رابرت (۱۳۷۷) *چرا انسان‌ها شورش می‌کنند*. ترجمه علی مرشدی‌زاد. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.

محسنی تبریزی، علیرضا؛ صداقتی فرد، مجتبی (۱۳۹۰) «پژوهشی درباره بی تفاوتی اجتماعی در ایران (مورد پژوهش: شهروندان تهرانی)» فصلنامه جامعه‌شناسی کاربردی. شماره پایانی ۴۳. (پاییز). صفحات ۱-۲۲.

میربد، سید مهدی؛ واعظی نژاد، محمد (۱۳۹۵) «تبیین روندهای انتخابات ریاست جمهوری یازدهم با استفاده از تئوری محرومیت نسبی» دو فصلنامه سیاست نظری. شماره ۱۹. (بهار و تابستان). صفحات ۶۷-۹۱.

نوروزپور، مرتضی (۱۳۹۸) «تحلیل اعتراض‌های سیاسی دی‌ماه ۱۳۹۶» پژوهشنامه علوم سیاسی. سال چهاردهم. شماره ۴ (پاییز). صفحات ۱۸۵-۲۲۰.
مرعشی: محبوبیت روحانی به حداقل رسیده است. (۱۳۹۶)

Retrieved from <https://www.mashreghnews.ir/news/886927>.

روحانی سنج. (۱۳۹۶). Retrieved from <https://rouhanimeter.com/fa/>.

هزار وعده خوبان. (۱۳۹۶).

Retrieved from <http://www.tejaratefarda.com/fa/tiny/news-21822>.

مرکز آمار ایران. (۱۳۹۸). شاخص قیمت مصرف کننده - تیر ۱۳۹۸.

<https://www.amar.org.ir/Portals/0/News/1398/shg4-98.pdf>.

آقای روحانی، دولتی تشکیل دهید که هم‌راستا با مردم حرکت کند. (۱۳۹۶).

Retrieved from <https://www.ilna.news/fa/tiny/news-512015>.

نرخ تورم و شاخص بهای کالاها و خدمات مصرفی. (۱۳۹۶).

Retrieved from https://www.cbi.ir/Inflation/Inflation_FA.aspx.

نرخ بیکاری جوانان ۱۵ تا ۲۹ سال همچنان در حال رشد. (۱۳۹۷).

Retrieved from <https://www.tabnak.ir/003R9a>.

آمار بیکاری در شهرهای معترض. (۱۳۹۶).

Retrieved from <https://www.irna.ir/news/82784190/>.

۶ میلیون تومان، نرخ خط فقر در تیرماه. (۱۳۹۷).

Retrieved from <https://www.bit.ly/3bfqrLG>.

خط فقر چند میلیون تومان است؟. (۱۳۹۷).

Retrieved from <https://www.alef.ir/news/3970909086.html>.

همه علیه منصور غلامی. (۱۳۹۶).

Retrieved from <https://fararu.com/fa/news/333937>.

جزئیات تجمعات پراکنده امروز در برخی نقاط کشور. (۱۳۹۷).

Retrieved from <https://www.jamaran.news/fa/tiny/news-980312>.

References

- Almond, G. and Sidney Verba (1963) *Civic Culture* , Boston : little Browde Co.
- Margetts, H., John, P., Hale, S., and Yasseri, T. (20160). *Political Turbulence: How Social Media Shape Collective Action*. Princeton: Princeton University Press.
- Keele, Luke (2007) “Social Capital and the Dynamics of Trust in Government” *American Journal of Political Science*, Vol. 51, No. 2, April 200.
- Kurzman, Charles. (1996). “Structural Opportunity and Perceived Opportunity in Social Movement Theory: The Iranian Revolution of 1979”. *American Sociological Review*. 61(1), 153-170.
- Oberschall, Anthony (1973) *Social Conflict and Social Movement*. New Jersey: Prentice Hall Inc
- Tarrow, Sidney (1998) *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Tilly, C;L.Tilly (1981) *Class Conflict and Collective Action*, Thusand Oask: Sage .
- Thompson, John. (2008). *Political scandal*. Cambridge: Polity Press.
- Tonkiss, Fran. (2000) “Trust, Social Capital and Economy” In: Tonkiss F., Passey A., Fenton N., Hems L.C. (eds) *Trust and Civil Society*. Palgrave Macmillan, London.
- Putnam, R. D. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press. [In Persian]
- Badie, B. (1380/2001). *The Two States: Power and Society in the West and in the Land of Islam* (A. Naghib Zadeh, Trans.). Tehran, Iran: Baz. [In Persian]
- Hajiani, I., Fazeli, N., & et al. (1397/2018). *Protests and disturbances of Dey 1396: Analyses and estimates*. Tehran: Research Institute of Strategic Studies. [In Persian]
- Seid-Imami, K., Montazeri Moghadam, R. (1391/2012). *The role of trust culture and performance of political institutions in creating political trust: A survey of Tehran University students*. *Journal of Political Science Research*. 7(4), 189-216. [In Persian]

- Seifzadeh, H., Golpayegani, H. (1388/2009). Relative deprivation and vote shift in the second round of Khordad 1376 elections. *Politics Quarterly*. 39(3), 247-266. [In Persian]
- Attar, S. (1388/2009). Social capital, civil society, and the state: Elements of development attainment. *Politics Quarterly*. 39(4), 129-146. [In Persian]
- Fukuyama, F. (1379/2000). *The end of order: Social capital and its preservation* (G. A. Toseli, Trans.). Tehran: Iranian Society Publishers. [In Persian]
- Castells, M. (2000). *Economy, society, culture: The rise of the network society* (Vol. 1). Wiley-Blackwell. [In Persian]
- Gurr, T. R. (1970). *Why men rebel*. Routledge. [In Persian]
- Mohseni Tabrizi, A., Sadeghtifard, M. (1390/2011). A study on social indifference in Iran: The case of Tehran citizens. *Journal of Applied Sociology*. 43, 1-22. [In Persian]
- Mirbod, S. M., Vaezi-Nejad, M. (1395/2016). Explaining the trends of the eleventh presidential elections using relative deprivation theory. *Theoretical Politics Quarterly*. 19, 67-91.
- Noruzpour, M. (1398/2019). Analysis of political protests in Dey 1396. *Journal of Political Science Research*. 14(4), 185-220. [In Persian]
- Moraeshi, M. (1396/2017). Rouhani's popularity has reached a minimum. Retrieved from <https://www.mashreghnews.ir/news/886927>. [In Persian]
- Rouhanimeter. (1396/2017). Retrieved from <https://rouhanimeter.com/fa/>. [In Persian]
- Hazareh Va'adeh Khooban. (1396/2017). Retrieved from <http://www.tejaratefarda.com/fa/tiny/news-21822>. [In Persian]
- Statistical Center of Iran. (1398/2019). Consumer Price Index - Tir 1398. Retrieved from <https://www.amar.org.ir/Portals/0/News/1398/shg4-98.pdf>. [In Persian]
- Mr. Rouhani, Form a Government that Moves in Line with the People. (1396/2017). Retrieved from <https://www.ilna.news/fa/tiny/news-512015>. [In Persian]
- Inflation Rate and Consumer Price Index. (1396/2017). Retrieved from https://www.cbi.ir/Inflation/Inflation_FA.aspx. [In Persian]

- Unemployment Rate for Youth Aged 15 to 29 Continues to Rise. (1397/2018). Retrieved from <https://www.tabnak.ir/003R9a>. [In Persian]
- Unemployment Statistics in Protesting Cities. (1396/2017). Retrieved from <https://www.irna.ir/news/82784190>. [In Persian]
- 6 Million Toman, Poverty Line Rate in Tir Month. (1397/2018). Retrieved from <https://www.bit.ly/3bfqrLG>. [In Persian]
- How Many Million Tomans is the Poverty Line?. (1397/2018). Retrieved from <https://www.alef.ir/news/3970909086.html>. [In Persian]
- Everyone Against Mansour Gholami. (1396/2017). Retrieved from <https://fararu.com/fa/news/333937>. [In Persian]
- Details of Scattered Gatherings Today in Some Parts of the Country. (1397/2018). Retrieved from <https://www.jamaran.news/fa/tiny/news-980312>. [In Persian]

استناد به این مقاله: دلاوری، ابوالفضل و رهبری، محمد. (۱۴۰۲). وعده‌های انتخاباتی، محدودیت‌های دولت و اعتراضات سیاسی در ایران؛ مطالعه موردی نخستین سال دولت دوم روحانی (مرداد ۱۳۹۶ تا مرداد ۱۳۹۷). *دولت‌پژوهی*، ۹(۳۴)، ۱۷۹-۲۱۴. doi: 10.22054/TSSQ.2023.54080.978

The State Studies Quarterly is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.